

Kur'an Âyetleri Işığında İman-İlim İlişkisi

Hüseyin POLAT*

Özet -Âyetler ışığında imân-ilim ilişkisi tetkik edildiğinde, Kur'an-ı Kerim'in imân-ilim veya imân-bilgi ilişkisi üzerinde hassasiyetle durduğu ve konuyu aklı açıdan temellendirdiği kolayca fark edilebilir. Kur'an'ın birçok âyetinde bilgisizlik, çoğu zaman nankörlük ve inkârın; bilgi ise inanmanın sebebi olarak öne çıkarılmıştır. Kur'an, inanç prensiplerini kabul edenleri; aklını kullanan, onu işlevsel hale getiren, ibret alan, ahlâklı, üstün meziyetli kişiler olarak yüceltmektedir. Buna karşın *küfrü* cehâlet, akılsızlık, beyinsizlik, *şirki* ise en büyük zulüm olarak nitelemekte; imânın mantığını kavrayamayanları hayvanlardan daha aşağı kabul ederek şiddetle yermektedir. Buradan hareketle imânın, bilgi ile doğrudan irtibatlı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak imânın, yalnızca ilimden ibaret olmadığını da belirtmeliyiz. Çünkü bilgiye rağmen, farklı sebepler imânı engelleyebilir; imânı engelleyen faktörler, bilgiye rağmen inkârın devamını sağlayabilirler. O halde imân ve ilmi ya da imân ve bilgiyi birbirinin zıddıymış gibi göstermek, birinin bulunduğu yerde diğerinin bulunamayacağını varsaymak, Kur'an'ın insanlardan istediği imân açısından kesinlikle doğru değildir.

Anahtar kelimeler: İman, İlim, Bilgi, Tasdîk, İkrâr, Dilbilim .

Abstract- *The relationship between faith and enlightenment in light of verses of Holy Quran-* When the relationship between faith and enlightenment is investigated in light of verses, it can easily be recognized that Holy Quran shows sensitivity to the relationship between faith and enlightenment or between faith and knowledge and establish them firmly in terms of rationality. In most verses of the Quran, lack of knowledge is cited as the reason of ungratefulness and denial while knowledge is cited as the reason of faith. Quran exalts the people who obey the belief principles as the ones who use and articulate their rationality, take lessons from mishaps, decent and superior. On the contrary, Quran defines infidelity as ignorance, foolishness; blasphemy as the biggest cruelty and denigrates the people who couldn't understand the logic of faith as inferior to animals. Hence, we can say that the knowledge is directly related to faith. However, we have to also state that faith itself doesn't consist of only knowledge. Because, various reasons can impede faith despite knowledge; the factors impeding faith may allow ignorance to continue despite faith. Therefore, in terms of the faith Quran request from people, it is not right to show the faith and enlightenment or the faith and knowledge as opposite to each other or to assume that the former will not exist when the latter exists or vice versa.

Key words: Faith, Enlightenment, Knowledge, Affirmation, Admission, Linguistics

* Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: hupolat@inonu.edu.tr

Giriş

İslam düşünce tarihine bakıldığında bazı alanların, özellikle inanç konusunun bilgiye kapatıldığı düşünülebilmektedir. Aslında imanın-bilgi ile olan ilişkisi, ilk dönemden günümüze kadar yapılan çalışmalarda ele alınmıştır. Kelamcıların, bu konu üzerinde birbirinden çok farklı görüşler ortaya koydukları bilinen bir husustur. Onun için, biz bu çalışmamızda zaman zaman bu farklı yaklaşım ve değerlendirmelere değinsek de, özellikle konuyu Kur'an ifadeleri bağlamında değerlendirmeye ve ortaya koymaya çalışacağız.

Kur'an'da "imân" ile "bilgi" sözcükleri, birbirleriyle doğrudan alakalı kavramlar olarak zikredilmişlerdir. Yani *imân* ile *bilgi* kavramları birbirleriyle önemli ölçüde alakalı olduğu için, aralarındaki ilişkinin, nedensel bir ilişki olduğu söylenebilir.

Bilgi, imânın kendisi değil, ancak en önemli sebeplerinden biridir. Hangi yolla olursa olsun, bilgi gerçekleştiği takdirde, imân da gerçekleşebilir. Fakat bu sonuç, her zaman zorunlu ve kaçınılmaz değildir. Çünkü bilgiye rağmen, farklı sebepler imânı engelleyebilir. Bu nedenle imân ile bilginin, her açıdan birbirlerine eşit oldukları söylenemez.

İçerisinde yaşadığımız ve insanoğlunun hizmetine verilmiş olan kâinatı, işleyişini, ona egemen olan düzen ve ahengi gören, onunla ilgili bilgi sahibi olanların, Allah'ın varlığını ve birliğini de bilmeleri ve idrak etmeleri gerekir. Bu nedenle İmam Mâturidî ve diğer Mâturidî âlimler, Allah'ın varlığına inanmanın insanda tabii bir duygu ve şuur olması hasebiyle, kendisine dinî tebliğat yapılmayan insanın aklını kullanarak Allah'ın varlığını kavramasının gerekli olduğunu söylemişlerdir.¹

Kâinattaki hassas işleyişi, enfüsî ve âfâkî delilleri gören ve üzerinde düşünen gerçek ilim sahipleri bu gerçeğe şahitlik eder. Adâlet ve insaf sahibi bir ilim adamının, hiç değilse kendi nefsinde Allah'ın varlığına ve birliğine tanıklık etmemesi asla düşünülemez. Bu muhteşem düzenin kendiliğinden veya tesadüfen meydana geldiğini ve öylece devam ettiğini iddia etmek, ya ancak koyu cehâletten veya inattan kaynaklanabilir.

Allah'tan başka ilâh olmadığını bilmek, öncelikle O'nun isimleri, sıfatları, azamet, kudret ve kemâline delâlet eden fiilleri üzerinde düşünmektir. İkinci olarak yaratma ve tedbir noktasında Allah'ın tekliğini, dolayısıyla ulûhiyyette

¹ Mâturidî, Ebû Mansûr, *Kitâbu't-Tevhîd*, Thk. Fethullah Huleyf, Beyrut, 1970, s. 10; İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara, 1981, s. 114; Işık, Kemal, *Maturidi Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara, 1980, s. 30.

birliğini kavramaktır. Üçüncü olarak da gizli-açık, dünya-âhiret nimetlerinin hepsini tek başına verenin sevilmesi ve ilâh edinilmesi gerektiğini anlamaktır. Allah Teâlâ'nın yarattığı âfâkî ve enfüsî deliller, O'nun (c.c.) tanınması noktasında en büyük delillerdir.²

Kur'an'da sürekli olarak ilim ile bilgi kavramları, birbirleriyle sıkı irtibatlı olarak mütalaa edilmişlerdir. Bazı âyetlerdeki emirlerin sıralanışı, aslında bize ilmin değeri açısından önemli ipuçları vermektedir.³ Yüce Allah, bilgidен sonra amelî hususlar olan istiğfarı emretmiş ve hakka şahitlik yapmaktan da övgüyle söz etmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında gerçek anlamda müslüman bir şahsiyet oluşturmak öncelikle, itikadî gerçekleri bilmek, tanımak ve tasdik etmekle, sonra da, gereğince amel etmekle mümkündür.⁴

İnsanın bir şeye inanması, öncelikle onun hakkında bir şeyler bilmesini gerektirir. İnsan ancak, hakkında bilgi sahibi olduğu şeylere inanabilir. Onun için, bilmek ile inanmak arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır.⁵ İncanın insan hayatını temelden ve sonuna kadar etkileyen bir şey olduğunu düşündüğümüzde incanın bilgidен uzak, körü körüne bir bağlanma olmadığı anlaşılmalıdır. Bilgidен tamamen uzak bir inançla insanın hayatını şekillendirmesi veya öylesi bir incanın insan hayatında ciddi anlamda etkili olmasının mümkün olmadığı düşünülür.

İnançla veya iman edilen konularla ilgili bilgi, bilgi yollarından herhangi biriyle gerçekleşebilir. Bilgi yolları, konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için konunun detaylarına girmiyoruz. Ancak burada insan hayatını derinden etkileyen bir olgu olarak imânın bilgidен soyutlanmasının doğru olmadığını söyleyebiliriz.

A. İMAN KAVRAMININ ANLAM ALANI

1. İman Kavramının Analizi

İman kelimesi, “أَمَنَ” (e-mi-ne) fiilinden hemze ile geçişli yapılan “آمَنَ (â-me-ne)” fiilinin mastarıdır. Başka bir ifadeyle; “أَمَنَ (e-mi-ne)” fiilinin “إِعمال (if-âl)” vezninde mastarıdır. Bu fiil sülâsî olarak kullanıldığında; “güvende olmak,

² Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, b.y.y., ts, IV, 324; Abdurrahman b.Nasir b. es-Sa'dî, *Tefsiru's-Sa'dî*, Beyrut, 2000, I, 787.

³ Muhammed, 47/19; ez-Zuhrûf, 43/86.

⁴ Zemahşerî, III, 535.

⁵ Özcan, Hanifi, *Matürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul, 1993, s. 150; Aydın, Ferit, *İslam'da İnanç Sistemi*, İstanbul, 1995, s. 198.

korkusuz ve âsûde olmak, birine bir hususta güvenmek, boyun eğmek, güvenli olmak” gibi anlamlara gelmektedir⁶.

“أَمِنَ” (e-mi-ne) fiilin kullanıldığı bu anlamlara şu örnekleri verebiliriz:

a. İnsanlar birine güvenip ihanetinden korkmadığı zaman “أَمِنَهُ النَّاسُ: İnsanlar ona güvendi.” Veya “كُلُّ النَّاسِ بِأَمْنِهِ فِي كُلِّ شَيْءٍ: Herkes ona her hususta güvenir.” denilir. Kur’an-ı Kerim’de de bu fiilin şu âyet-i kerîmede aynı anlamda kullanıldığını görüyoruz: “مَا لَكَ لَا تُؤْمِنُ عَلَى يُوسُفَ” *Sana ne oluyor ki, Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun?*⁷

b. Kişi tehlikelerden kurtulduğu zaman şöyle denilir: “قَدْ أَمِنَ الْغَيْرَ: Tehlikelerden (baskınlardan) emin oldu”⁸.

c. Kişi rahata kavuşup huzura erdiğinde “أَمِنَ الرَّجُلُ: adam rahata kavuştu” denilir.

d. Bu fiil, cer harfi olmadan zikrettiğimiz anlamları ifade ettiği gibi “من” cer harfiyle de “kurtulmak” anlamında kullanılmaktadır. Meselâ “أَمِنَ مِنَ الْأَسَدِ: Aslandan kurtuldu” demektir.

Râğıb el-İsfahanî, bu konuda şunları zikretmektedir: “الْأَمْنُ (el-emn)kelimesinin aslı, korkunun ortadan kalkması ve nefsin huzura kavuşmasıdır. الْأَمْنُ (el-Emn), الْأَمَانُ (el-Emân) ve الْأَمَانَةُ (el-Emânetu) kelimeleri de aslında mastardırlar. الْأَمَانُ (el-Emân) kelimesi, bazen insanın içinde bulunduğu güvenlik durumu, bazen de şu âyette olduğu gibi, hakkında insana güvenilen husus için kullanılır: “*Şüphesiz biz, emaneti göklere ve yere sunduk ta, onu yüklenmekten kaçındılar. Fakat insan onu yükledi.*”⁹ Burada emanet ile kastedilenin Tevhid, adâlet veya hece harfleri olduğu söylenmiş ise de, onunla kastedilenin akıl olması daha doğrudur. Çünkü akıl ile Tevhid bilinebilir, adâlet uygulanır ve hece harfleri öğrenilebilir. Hatta, beşer takati dâhilinde olan her şey akıl ile bilinebilir.¹⁰

Aslında müteaddî (geçişli) olan bu fiil, if’âl ve tef’îl bablarında getirilerek, “ب” ve “ل” harfleriyle de müteaddî yapılmaktadır.

İman kelimesi, if’âl vezninde “ب” harfiyle beraber kullanılınca şu anlamlara gelir:

a. Tasdik etmek, doğrulamak, inanmak:

⁶ İbn Manzûr, Ebul-Fadl Cemaluddin Muhammed Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, Ts. XIII, 21; Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb, *el-Kamûsu'l-Muhît*, Beyrut, 1986, s. 1518.

⁷ Yûsuf, 12/11.

⁸ İbn Manzûr, XIII, 21.

⁹ el-Ahzâb 33/72.

¹⁰ el-İsfahanî, Râğıb, *el-Müfredat fî Ğaribi'l-Kur'an*, Beyrut, Ts., s.25.

Kişinin söylediğine inanılır veya inanılmazsa şöyle denilir: “ أَمِنْ بِهِ قَوْمٌ أَوْ كَذَبَ بِهِ قَوْمٌ : Bir grup insan ona inandı veya onu yalanladı.”¹¹ Kur'an-ı Kerim'de if'âl babının ism-i fâili “ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ Biz doğru söylesek dahi, sen bize inanmazsın”¹² şeklinde kullanılmıştır.

b. İtiraf ve kabul etmek:¹³

“ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ... : Onlar gaybı tasdik ve kabul ederler”¹⁴

c. Güven vermek, korkusunu gidermek, emin kılmak:¹⁵

Bu anlam, meselâ Kureyş sûresinde şöyle geçmektedir: “ وَءَامَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ Ve onları korkudan emin kıldı”¹⁶

Allah Teâlâ'nın, kâinata güvenlik veren ve dostlarını azaptan emin kılan manasındaki “مؤمن” sıfatının anlamı da buradan gelmektedir.¹⁷

Bu fiilin değişik bablarda ve farklı cer harfleriyle kazandığı birçok anlamlar vardır. Ancak konumuzun sınırlarını aşacağı için ayrıntıya girmiyor ve burada kısaca imân ile bilgi kavramlarının anlamları üzerinde durup, ikisi arasındaki ilişkiyi izah etmek istiyoruz.

Görüldüğü üzere, *imân* kavramı, sözlükte, “insanın bir şeye, iç dünyasında, kuşkuyla yer kalmayacak kesinlikte inanması; güvenmek, doğrulamak, boyun eğmek ve hükmünü kabul etmek” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁸

İman, istilahta İslâm itikad ekolleri tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. İtikadî ekollerin imân tanımlarını şöyle aktarabiliriz:

Selef ve bazı Ehl-i Hadîs âlimleri imânı, “Dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve organlarla amel etmektir” şeklinde tanımlamışlardır.¹⁹ Meselâ İbn Mes'ud, Huzeife, en-Nehâî, Tâvus, Mücâhid, Abdullah b. Mübârek,²⁰ Hasan el-Basrî (v. 110/728),²¹ İmam Mâlik (v. 179/795), İmam Evzaî (v. 157/774), Hâris b. Esed el-

¹¹ İbn Manzûr, XIII, 23.

¹² Yûsuf, 12/17.

¹³ İbn Manzûr, XIII, 24.

¹⁴ el-Bakara, 2/3.

¹⁵ Fîruzâbâdî, a.g.e., s. 1518.

¹⁶ el-Kureyş, 106/4.

¹⁷ el-İsfahanî, s. 26; İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, Beyrut, 1991, I, 89.

¹⁸ Krş. İbn Manzûr, XIII, 23; el-İsfahanî, s. 26; İbn Fâris, I, 89.

¹⁹ Eş'arî, *Makalât*, s. 293.

²⁰ Muhyiddîn en-Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, Beyrut, B.y.y., Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Ts., I, 146.

²¹ Mehmet Kubat, *Hasan el-Basrî, Hayatı, İlmî Kişiliği ve Kelâm İlmindeki Yeri*, İstanbul, 2008, s. 134.

Muhasibî (v. 243/857), Ebû Abbâs el-Kalanisî gibi ilim ve fazilette önder olmuş selef ve Ehl-i Hadîs âlimleri imânı, “Dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve uzuvlarla amel etmektir” şeklinde tanımlamışlardır.²²

Selefin sembol âlimi Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), “İman, söz ve ameldir; artar ve eksilir” demiştir.²³ İmam Şafiî (v. 204/819) de imânı Selef ve Ehl-i Hadîs âlimleri gibi tanımlamıştır.²⁴ Yine ilk dönem Selef telakkisini kabul eden Ebu'l-Hüseyin el-Malatî (377/987) de imânı tıpkı Selef âlimleri gibi “*imân söz ve ameldir; artar ve eksilir*” şeklinde tanımlamıştır.²⁵

Hâricîlere göre imân, “hem fiil-i kalb, hem fiil-i lisan ve hem de fiil-i cevârihtir. Kalben tasdik, lisanen ikrar, amelen tatbik eylemektir. Bunların üçü birden rûkn-ü imândır. Bu rûkûnlerden birini yerine getirmeyenden imân kalkar ve bu kimselere *mü'min* denmez.”²⁶

Mu'tezile ekolüne göre de, imân, “hem kalbin hem dilin hem de diğer âzâların fiili”dir. Nitekim Mu'tezile ekolünün önemli simalarından ez-Zemahşerî (v. 538/1143) de imânın “kalbin güven ve itmi'nanıyla gerçekleşen tasdik ve kalbin tasdikine uygun olarak dilin ikrar etmesi” olduğunu ifade etmiştir.²⁷

İmam A'zâm Ebû Hanîfe imânı, “kalb ile tasdik, dil ile ikrâr” olarak tanımlamıştır.²⁸

Ehl-i Sünnet'ten Eşarîler, imânın “sadece kalp ile tasdik” olduğunu söylemişlerdir.²⁹ Nitekim Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (v. 330/942), “dil ile ikrar”ı ve “amel”i imânın esas rûkûnleri olarak kabul etmemiş, imânı “tasdik” olarak tarif etmiştir.³⁰

²² Krş. Mehmet Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, Van, 2008, s. 246-247.

²³ Ahmed b. Hanbel, *Usûlu's-Sünne*, (Fevvâz Ahmed Zemelî, *Akâidu Eimmeti's-Selef* içinde, s. 11-42), Beyrut, 1410/1995, s. 26; Krş. Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 247.

²⁴ el-İcî, Adûduddin, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm*, Thk.: Abdurrahman Umeyre, Beyrut 1997, III, 533.

²⁵ Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 247.

²⁶ Yazır; *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1979, I, 181.

²⁷ Zemahşerî, III, 569; Krş. İbn-i Manzûr, XIII, 22.

²⁸ Ebû Hanîfe, “el-Âlim ve'l-Muteallim”, *İmam Azam'ın Beş Eseri*, Çev. Mustafa Öz, (Arapça metin), s. 18, “el-Fikhu'l-Ekber”, (Arapça metin), s. 74.

²⁹ Yazır, I, 182.

³⁰ Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Luma' fi'r- ve'l-Bida'*, Thk., Richard J. McCarthy, Beyrut 1953, s. 75.

Ehl-i Sünnet'in diğer kolu Mâturidiyye mezhebinin kurucusu İmam Ebû Mansûr el-Mâturidî (v. 333/944) ile bu mezhebin muhakkik âlimleri ise imânı, "kalbin tasdîki ve kabulü" olarak tarif etmiştir.³¹

İbn Teymiyye (v.728/1328)'ye göre ise imân, inanılması gereken ne varsa bunlar hususunda ayrıntılı bir bilgiyi ve emniyet hissi ile mutlak bir kanaatin yanında kalbî ve bedenî amelleri de içerir.³²

Ünlü dil bilgini Zeccâc'ın (v. 311/923) imân tanımı şöyledir: "Hz. Peygamber (s.a.v.)'in getirdiği tüm hususları kalple tasdik edip inanarak, dine boyun eğmektir."³³

Dil bilginlerinin ve diğer İslâm âlimlerinin ortaklaşa ifade ettikleri üzere, imân; "kalben tasdik etmek" demektir.³⁴ Ancak Kelâm âlimleri, "kalbin tasdiğiyle beraber dilin ikrarının da bulunması gerektiğini" söylemişlerdir. Meşhur dil bilgini ve kelâm âlimi Seyyid Şerîf el-Cürcânî (v. 816/1413), imânı tanımladıktan sonra; "Kim şehâdet getirip, amel eder, fakat kalbinden imân etmezse münâfık, içinden imân ettiği halde amel etmezse fâsık, şehâdeti bozan kimse ise kâfir olur" demektedir.³⁵

2. İlim Kavramının Analizi

İlim kavramına gelince, عِلْم (a-li-me), يَعْلَم (ya'-le-mu) şeklinde gelen fiilin mastarıdır. Türkçeye "bilmek" veya "bilgi" diye tercüme edilen bu kelime İslâmî literatürde ve felsefî kaynaklarda ele alınmış ve her ekol tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Seyyid Şerîf el-Cürcânî *bilgiyi*, "Düşüncenin gerçeğe tam uygun olmasıdır." şeklinde tanımlar. Filozoflar ise *bilgiyi*, "Bir şeyin sûretinin zihinde oluşması" şeklinde tanımlamışlardır.³⁶

Müteahhirûn dilbilimcilerden Tehanevî (v. 1158/1745) ise, bu konuda şunları aktarmaktadır: "Bilgi; kesinlik ifade etsin veya etmesin bir kavram veya önermenin algılanmasıdır. Bilginin tevehhüm, tahayyül, taakkul gibi diğer zi-

³¹ Ebû Mansûr el-Mâturidî, *Kitabu't-Tevhîd*, Thk. ve Tkd. Fethullah Huleyf, İstanbul, Ts., s. 375; Ahmed Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, İstanbul, 1990, s. 21; Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 248.

³² İzutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (Çev. Selahattin Ayaz), İstanbul, 1984, s. 100; Ahmet Ceylan, "İman ve Bilgi", *Kelâm'da Bilgi Problemi, Sempozyum*, Bursa, 2003, s. 210.

³³ İbn-i Manzûr, XIII, 22.

³⁴ İbn Manzûr, XIII, 23.

³⁵ Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Beyrut, 1985, s. 40.

³⁶ Cürcânî, s. 160.

hinsel faaliyetlerle paralellik arzettiğini ancak netice itibariyle, bilginin bu faaliyetlerin bir hükme ulaştığı veya bir kavram oluşturduğu sonucundan ibaret olduğunu belirtmiştir.³⁷

Ünlü dilbilimci Fîrûzâbâdî, ilim kavramını tanımladıktan sonra özetle şunları söylemektedir: Bilgi, yaşantıdan daha hayırlıdır. Çünkü bilgi ile yaşantı hakkında hüküm verilir. Bilgi yol gösterir, yaşantı uyar. İlim eşlik etmezse, yaşantı, sahibini felaketlere ve tehlikelere sürükleyebilir. İlimin alanı dünya ve âhireti kapsar. Yaşantı ise sahibini sıkabilir. İlim, yol gösterir, düzgün yaşam şekli ise onunla yolunu bulur. İlim, peygamberlerin geride bıraktıkları mirasları, âlimler ise, onun mirasçılarıdır. İlim, kalbin hayatı, gözlerin nuru, göğüslerdeki hastalıkların şifası, akılların gül bahçesi, ruhların zevki, yalnız kalanların arkadaşı, şaşırانların delilidir. İlim, söz, fiil ve davranışların tartıldığı terazidir. İlim, şek ile yakîni, hak ile bâtlı, hidâyet ile sapıklığı birbirinden ayıran otoritedir. Allah, ilim sayesinde bilinir, ilim sayesinde Allah’a ibadet edilir, Allah zikredilir ve ilim sayesinde Allah birlenir. İlim, gurbette arkadaş, yalnızlıkta sırdaş ve dost, şüpheleri ortadan kaldıran bir güçtür. İlim, öyle bir zenginliktir ki, hazinelerine erenler için fakirlik söz konusu değildir. Yine ilim öyle bir sığınaktır ki, himâyesine girenler için kaybetmek yoktur. İnsanın ilme ihtiyacı, yemek ve içmekten daha fazladır. Çünkü insan, günde bir veya bir kaç defa yemek ve içmeye ihtiyaç duyar, ilme ise, neredeyse her nefeste ihtiyaç duyar.³⁸

İmanı, hayatın merkezine koyan, insanın dünya ve âhiret mutluluğunu imân etmeye bağlayan İslâmî literatürde ilme bu kadar önem atfedildiğini kısaca belirttikten sonra, şimdi imânın ilim ile olan ilişkisi üzerinde durmak istiyoruz.

B. İMAN-İLİM İLİŞKİSİ

İman-ilim ilişkisi, genel anlamda tüm ideolojilerin tartıştığı bir konudur. İslam itikad ekolleri de tarihten günümüze böyle bir ilişkinin var olup olmadığını, varsa nasıl bir ilişki olduğunu tartışmışlardır. Özellikle, teknolojinin ilerlediği ve imânın körü körüne bağlanma ve şartlanma, akli ve bilimi devre dışı bırakma olarak algılandığı günümüzde bu konu daha büyük bir önem kazanmakta ve üzerinde çalışmayı gerektirmektedir.

Bazı filozof ve ilâhiyatçıların imânla ilgili söyledikleri, bu türden yaklaşımlara delil teşkil etmektedir. Büyük filozof Kant, “İmana yer bulmak için, akli aradan çıkarmak zorunda kaldım.” demiştir. Yine ilâhiyatçı Schleiermacher,

³⁷ Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn*, Beyrut 1996, II, 1219-1220.

³⁸ Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz*, Beyrut, ts., IV, 91.

imânı tanımlarken şöyle demiştir: “İman, şartsız bağımlılığın hissedilmesidir.”³⁹ Batı dünyasında bu bakış açısının imanla ilgili düşüncenin temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Biz, İslâm'ın dışındaki dinler açısından doğru görülebilecek bu tür bir düşüncenin, Kur'an'ın imân ve imân esaslarını konu alan ifadelerinde nasıl ele alındığını incelemeye çalışacağız. Kur'ân ifadelerine göre imanla ilim arasında bir ilişki var mıdır? Yoksa gerçekten bu ikisi birbirinden tamamen farklı ve birbirini nefyeden olgular mıdır? Aralarında ilişki varsa bu nasıl bir ilişkidir? Bu konu, İslâm Kelâm Ekolleri tarafından da tartışılmıştır. Ancak biz konuyu, Kur'an ifadeleri bağlamında ele alacağımız için söz konusu kelâmî tartışmalara girmek yerine konuyu özellikle âyetler ışığında tetkik etmeye ve bu bağlamda bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

1. Kur'an-ı Kerim'de İman-İlim İlişkisi

Kur'an'da, imân-ilim ilişkisini gösteren birçok âyet bulunmaktadır.⁴⁰ Bunların başında Âl-i İmrân sûresindeki şu âyet gelmektedir:

“ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ ... : Allah'dan başka hiçbir ilâh olmadığına şahit, bizzat Allah'tır. Melekler ve hak ve adaletten ayrılmayan ilim sahipleri de bu gerçeğe, Aziz ve Hakîm olan Allah'tan başka ilâh olmadığına şahittirler”⁴¹

Yüce Allah, bu âyette ilim sahiplerini, dinin en temel ilkesi olan “Tevhid'e” şahit tutarak, onların şahitliğini, kendisinin ve meleklerin şahitliğiyle beraber zikretmiştir. Bu, onların şereflerine ve adâletlerine bir işaret tir. Yüce Allah'ın şahit olunacak en yüce gerçek olan Tevhid'e onları şahit tutması, âlimlerin ilim sahibi olmalarından ve bu hususun bilgi konusu olduğundan kaynaklanmaktadır.⁴² Şehâdet, hangi konuda olursa olsun bilgi ile beraber olduğunda ancak anlam ifade eder ve kabul edilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabeden birine; “Güneş gibi bildiğinde şahitlik yap.”⁴³ buyurmuştur. Dolayısıyla gerçek bilgidен kaynaklanmayan şahitliğin fazla bir değeri olmadığı için, bu büyük şehâdetin şahitlerinin de ilim sahipleri olduğu ortaya çıkmaktadır.

³⁹ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ı Anlamaya Doğru*, İstanbul, 1995, s. 81.

⁴⁰ Bkz. Âli-İmrân, 3/18; Muhammed, 47/19; ez-Zuhrûf, 43/86; el-bakara, 2/106-107; el-Enfal, 8/24; el-mâide, 5/98; Yusuf, 12/2; ez-Zuhuf, 43/3.

⁴¹ Âli-İmrân, 3/18.

⁴² Firûzâbâdî, a.g.e, IV, 91.

⁴³ ez-Zeyleî, Cemaluddin Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *Nasbu'r-Raye*, Thk. Muhammed Avvâme, Müessesetür-Reyyân, Beyrut, 1997, IV, 82; el-Askalanî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer, *ed-Diraye fi Tahrici Ehadisi'l-Hidâye*, Thk.: Seyyid Abdullah Haşim el-Yemanî el-Medenî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, Ts., II, 172.

İslâm'ın beş esasını ifade eden hadis-i şerifte de "İslâm; Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna şehâdet etmendir..."⁴⁴ buyrulurak "şehâdet" kelimesinin özellikle zikredilmesi, bu kelimenin bilgi ile beraber olduğunda ancak bir anlam ifade etmesinden dolayıdır. Nitekim İslâm'a girmek isteyen bir insanın ilk yapması gereken bu tanıklığı yapmak ve şehâdet sözünü söylemektir. Bazı itikâdî ekoller taklîdî imanı geçerli saymakla birlikte esas olarak kişiden istenen tahkîkî imandır. İnsan çevresinde ve kendi nefsinde var olan birtakım delilleri görerek ve onların üzerinde düşünerek Allah'ın varlığına ve birliğine tanıklık ederse, tahkîkî imana girmiş olur. İslâm'ın Müslüman fertten istediği de budur.

İmanın ilimle ilişkisini ifade eden âyetlerden biri olan, Muhammed sûresindeki şu âyet-i kerîme de, imânın en temel ilkesi olan Tevhid'in bilinmesini, Peygamber'in şahsında gâyet açık bir tarzda emretmektedir:

"فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ" *Bil ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Hem kendi günahların, hem de mü'min erkek ve mü'min kadınların günahları için mağfiret dile.*"⁴⁵

Âyette, inancın temeli olan Tevhid'in bilinmesinin emredilmiş olması, onun bilinmesi gerektiğini göstermektedir. Bir şeyin bilinmesi, onun idrak edilmesi ve kavranmasıdır. Bu emir, mü'mine, bilgiye götüren her türlü yolu takip ederek, mümkün olduğu ölçüde Allah'ı tam anlamıyla tanıma ve Tevhidî bilgiye ulaşma sorumluluğunu yüklemiştir.

Ayrıca âyette عَرَفَ değil de, عَلِمَ fiilinin kullanılmasının ayrı bir önem ve ehemmiyeti vardır. Çünkü ilim, ma'rifetten daha kapsamlı, daha mükemmel ve daha üstündür. İnsan bazen bir şeyi, şöyle böyle tanıyabilir; ancak onun gerçek bilgisine sahip olma imkânına ulaşamayabilir. Oysa bilgi, tam anlamıyla tanımayı gerektirmektedir.⁴⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah'tan başka ilâh olmadığı gerçeğini bildiği hâlde, âyette Allah'ın ona bu hususu bilmesini emir siygasıyla söylemesi; onun bu bilgisini sürdürmesi ve ümmetine de bunu aktarması gerektiğini ifade ettiği gibi, bilginin önemini de ortaya koymaktadır.⁴⁷ Özellikle bu ifadenin, Mü'minlerle imân etmemişler arasındaki farklılıktan ve kıyamet gelip çattıktan sonra öğüt almanın fayda vermeyeceği bildirildikten sonra dile getirilmesi, Tevhidî bilginin önemini açıkça ortaya koymaktadır.

⁴⁴ Buhârî, İman 1; Müslim, İman 1.

⁴⁵ Muhammed, 47/19.

⁴⁶ es-Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed b. El-Hüseyin b. Musa el-Ezdî, *Tefsiru's-Sülemî*, Thk.: Seyyid İmran, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, II, 247.

⁴⁷ Zemahşerî, III, 535; Râzî, Fahrüddin, *Mefatihu'l-Gayb*, Beyrut, 1990, XXVIII, 58.

Ayrıca, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsında vârid olan bu emir, onun ümmetini de kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle Yüce Allah, İslâm ümmetinin de bu bilgiye sahip olmasını istemektedir.⁴⁸ Her Müslüman, bu anlamda zihinsel melekelerini olabildiğince kullanarak, zâti açısından değil, fakat varlığı, sıfatları ve fiilleri bakımından Allah'ı daha fazla tanıma gayreti içerisinde olmalıdır. Çünkü Allah'ın tanınma derecesine göre, arzulanan olgun şahsiyet ve bu nite-likteki insanların oluşturduğu erdemli toplum teşekkül edebilir.

Büyük hadis âlimi Buhârî (v. 256/869) de *el-Camiu's-Sahih* adlı meşhur kitabında “Söz ve Amelden Önce Bilgi” şeklinde bir başlık altında yukarıda aktardığımız Muhammed sûresinin 19. âyet-i kerîmesini, bilgi sahibi kimselerle ilgili daha birçok âyet-i kerîmeyi ve hadis-i şerifleri zikretmiş, buradan hareketle Tevhid'e ilişkin gerçeklerin bilinmesi gerektiğini açıklamıştır.⁴⁹

Muhammed sûresinin 19. âyetinde emredilen “ilim”, “zihnin bilmesi ve ikrar etmesi”, diğer bir ifadeyle “bilinmesi istenen şeylerin gerçekten idrak edilmesi, anlaşılması ve gereğince amel edilmesi”dir. Müslüman olduğunu söyleyen insanların bunun farkında ve bilincinde olmaları istenilmiştir.

Süfyan b. Uyeyne'ye ilmin fazileti hakkında soru sorulunca, “siz Allah Teâlâ'nın şu sözünü duymadınız” mı? dedi ve “*Bil ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Hem kendi günahların, hem de mü'min erkek ve mü'min kadınların günahları için mağfiret dile.*”⁵⁰ âyetini okudu. “Yüce Allah, bilgiden sonra ameli emretmiştir” dedi, “sonra da “*bilin ki; dünya hayatı, sadece bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür. Kendi aranızda karşılıklı övünme, mal ve çocuk çoğaltma yarışıdır. Tıpkı o yağmura benzer ki bitirdiği ürün, çiftçilerin hoşuna gider. Ama sonra kurur, sen onu sapsarı kurumuş görürsün. Sonra da çerçöp haline gelir. İşte dünya hayatı da böyledir. Ahrette ise kâfirler için şiddetli bir azap, mü'minler için ise rableri tarafından bir mağfiret ve hoşnutluk vardır.*”⁵¹ âyetini “*Rabbinizin mağfiretine ve genişliği göklerle yerini kadar olan cennete girmek için yarışın, işte bu, Allah'ın dilediği kimselere hazırladığı bir ihsanıdır. Allah büyük lütuf sahibidir.*”⁵² ifadesine kadar okudu.”⁵³

İslam, amel-i salih istemiştir mensuplarından. Ancak, bilinçli ameli, yani bilginin eşlik ettiği ameli, Allah'ı tanıyarak ve sadece onu memnun etmek düşüncesiyle iş yapmayı emreder.

⁴⁸ Râzî, XXVIII, 58.

⁴⁹ Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh el-Muhtasar*, Thk. Musatafa el-Boğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1987, I, 37.

⁵⁰ Muhammed, 47/19.

⁵¹ el-Hadîd, 57/20.

⁵² el-Hadîd, 57/21.

⁵³ Zemahşerî, IV, 326; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmî'l-Kur'an*, Kahire, 1987, XVI, 242.

Zuhruf sûresindeki şu âyet-i kerîme de Mü'minlerden istenen ideal imânın bilgiyle birlikte olan imân olduğunu açıkça bildirmektedir:

“ وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ” *Onların, O'nun dışın-da çağırdıkları kimselerin, şefaât yetkileri yoktur. Ancak bilerek Hakk'a şâhitlik edenler bunu yapabilirler.*⁵⁴ Bu âyetle şâhitliğe konu olan “hak”tan kasıt, Tevhid’dir. Kişinin Tevhid’e bilinçli bir şekilde, yakîni bilgi ile ve ihlâsla şâhitlik yapması gerekmektedir.⁵⁵ Tevhidî hakikatler gerçek anlamda bilinmeden onlar hakkında böylesi bir yükümlülüğün tam olarak yerine getirilmesi zaten mümkün değildir.

Kur’an-ı Kerim’e bakıldığı zaman, İslâm’ın ilme verdiği önemin ötesinde, itikad esaslarının bilinmesini emreden birçok âyet-i kerîme ile de karşılaşmaktayız. Bunlardan sadece bir kaçını zikredersek, ideal imânın bilgiyle birlikte olan imân olduğu şeklinde özetleyebileceğimiz düşüncemizin açığa çıkacağını düşünüyoruz:

“ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ”

: *Sen, Allah’ın her şeye kâdir olduğunu bilmedin mi?*⁵⁶ “Allah’ın her şeye kadir olduğu” gerçeğinin, itikadî bir husus olduğunu ayrıca açıklamaya gerek yoktur.

Yine peşinden gelen âyet-i kerîmede, bunun gibi, akidevî bir gerçeğin bilinmesi gerektiği şöyle ortaya konmaktadır:

“ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ”

: *Yine bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü Allah’a aittir ve sizin Allah’tan başka yâr ve yardımcınız yoktur!*⁵⁷

Ayrıca şu âyet-i kerîmelerde de, bilmeye, bilgiye, Allah’ın ilminin kuşatıcılığına vurgu yapılmıştır:

“ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِحَوْلِ بَيْنِ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ . ”

: *Biliniz ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer ve O’nun huzurunda toplanacaksınız!*⁵⁸

“ اَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ . ”

⁵⁴ ez-Zuhrûf, 43/86.

⁵⁵ Zemahşerî, III, 498, el-Mısırî, Muhammed Abdu’l-Hâdî, *Hakikatü’l-İman İnde Ehli’s-Sünneti ve’l-Cemaa*, Kahire, 1991, s. 26.

⁵⁶ el-Bakara, 2/106.

⁵⁷ el-Bakara, 2/107.

⁵⁸ el-Enfâl, 8/24.

: Bilesiniz ki Allah'ın cezalandırması çok çetindir, ama Allah aynı zamanda çok affedici, çok merhametlidir."⁵⁹

“ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ. Ey Mü'minler! Allah yolunda savaşın. Bilesiniz ki Allah, her şeyi işitir, her şeyi bilir.”⁶⁰

“وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ.”

: Bilesiniz ki Allah sizin iyiliklerinize muhtaç değildir. O bizatihi her türlü övgüye layıktır!”⁶¹

İlimle çok yakın ilişkisi olan akletme fiili de Kur'an-ı Kerim'de çokça kullanılmıştır. Allah Teâlâ mü'minler için, tamamı imân konusu olan Kur'an-ı Kerim'i akletmeleri için onu Arapça olarak indirdiğini şöyle dile getirmektedir:

“ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ Şüphesiz, siz onu akledesiniz (anlayıp, düşünüsünüz) diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”⁶²

Aynı gerçek, bir başka formda şöyle ortaya konmaktadır:

“ إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ. Şüphesiz biz, O'nu akledesiniz diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”⁶³

İşte bu ve burada zikretmediğimiz birçok âyet, Müslümanların, inandıkları gerçekleri anlayıp, düşünmeleri, tanımaları ve bilmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Kur'an'ın böyle Arapça bir kitap olarak indirilişindeki amaç, insanların kendilerine indirilen mushafın içerdiği anlam ve gerçekleri anlamalarıdır.⁶⁴

Kur'ân'ın inanç konusu yaptığı hakikatler, gerçekten akla arz edildiği ve tefekkür edildiği zaman doğruluğu rahatlıkla anlaşılabilir gerçeklerdir. Bizim sorumlu olduğumuz husus da, bize verilmiş olan akıl nimetini değerlendirmek, anlamak ve inanmaktır. Kur'ân-ı Kerim bu anlamda, aklın çalıştırılmasına büyük önem vermiştir.

Çünkü, Kur'ân'nın önümüze koyduğu inanç esaslarının aklî esasları ve bilimsel temelleri vardır. Kur'ân'ın inanılmasını istediği hiçbir husus aklın prensipleriyle çelişmemektedir. Küfür ve şirk ise aklın temel prensipleriyle çelişmektedir. Bunun için Kur'ân küfrü ve şirki, cehalet, beyinsizlik, akılsızlık

⁵⁹ el-Mâide, 5/98.

⁶⁰ el-Bakara, 2/244.

⁶¹ el-Bakara, 2/267.

⁶² Yûsuf; 12/2.

⁶³ ez-Zuhrûf, 43/3

⁶⁴ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*, Beyrut, 1995, XII,195; Zemahşerî, II, 300

ve zulüm olarak nitelendirmekte ve iman etmeyenleri hayvanlardan daha şaşkın varlıklar olarak kınamaktadır.⁶⁵

Şu âyet-i kerîmeler, Yüce Allah'ın, bilgi ile doğrudan alakalı bulunan ve aslında derin bir düşünme faaliyeti demek olan *tefekküür*, *tedebbür* ve *taakkul* ile işlevsel akla ne derece önem verdiğini, aksine, düşünmeyen, tefekkür etmeyen ve aklını kullanmayan kimselere ise hiç değer vermediğini ve onları azarlayıp uyardığını göstermektedir.

*“Onlar, devenin nasıl yaratıldığını, gökyüzünün nasıl yükseltildiğini, dağların nasıl dikildiğini ve yeryüzünün nasıl döşendiğini düşünmüyorlar mı?”*⁶⁶

*“Onlar, arkadaşlarının deli olmadığını düşünmediler mi? O sadece açık bir uyarıcıdır.”*⁶⁷

*“Onların beyinleri vardır, ama anlamazlar, gözleri vardır ama görmezler, kulakları vardır, ama işitmezler. Hâsılı onlar, hayvanlar gibi, hatta onlardan da şaşkındırlar. İşte asıl gâfil olanlar onlardır.”*⁶⁸

Bu âyet-i kerîmeler ışığında, hak ve hakikatleri anlamaya, kavramaya ve onlar üzerinde düşünmeye bir türlü yanaşmayan kimselerin uyarıldığını, kınandığını ve hatta azarlandığını söylemek mümkündür.

Benzeri aklî hususların Kur'an'da sürekli bir şekilde gündeme getirilmesi ve insana bunlar üzerinde düşünmesinin emredilmesi, düşünenlerin övülüp, düşünmeyenlerin böyle ağır bir şekilde yerilmesi, iman esaslarının aklî mantaliteye uygun olduğunu en azından akılla ve aklın prensipleriyle çelişmediğini gösteren en önemli göstergelerden biridir. Aklın temel fonksiyonu olan düşünme ve bilmenin her zaman olmasa bile Genellikle, imanı gerçekleştiren ve güçlendiren, bilgisizlik ve cehaletin ise yalanlama ve inkârın sebeplerinden olduğunu göstermektedir. Bu anlamda bilgi imanı besleyen son derece önemli bir unsurdur. Ve hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız bir şeye inanmamız da zaten mümkün değildir.

Ahkaf suresindeki şu âyet de, kur'anın iman edilmesi gereken hususların bilgiye dayanması gerektiğini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“De ki: “ Şu Allah'tan başka çağırdıklarımızın ne olduklarını gördünüz mü? Onlar yeryüzünde neyi yaratmışlar bana gösterin. Yoksa onların gökyüzünde mi bir ortak-

⁶⁵ Bkz. el-Bakara, 2/44, 73, 75, 242; Âli-İmran, 3/65; el-En'am, 6/32, 151; el-A'raf, 7/169; Yunus, 10/16; Yusuf, 12/2, 109; el-Enbiya, 21/10, 67; el-Mü'minin, 23/38; en-Nur, 24/61; eş-Şu'ara, 26/28.

⁶⁶ el-Ğaşiye, 88/17-20.

⁶⁷ el-A'râf, 7/184. Ayrıca bkz. Sebe', 34/46.

⁶⁸ el-A'râf, 7/179.

*lıkları var. Eğer gerçekten doğru sözlü iseniz, daha önce (indirilmiş) bir kitap veya bir ilim kalıntısı getirin.”*⁶⁹

Kur'ân-ı Kerim, insanların iman ettikleri, yöneldikleri, dua ve niyazda bulundukları varlıkları tanımalarını, onlar hakkında bilgi sahibi olmalarını istemektedir. İnanca konu olan, inanılan varlığın bilinmesi ve tanınması gerekir. Kur'ân, bilgisizce inanmayı kabul etmemektedir. Gerçek bir bilgi olmalı, akla uygun ve anlaşılır. En azından böyle bir bilgi kalıntısı, kırıntısı olmalıdır. Bu ifade tek başına, inancı bilgiden soyutlama ve uzaklaştırma çaba ve iddialarına cevap olarak yeter.

Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber (s.a.v.)'e yöneltmiş olduğu şu emir, İslâm'ın kendisine mensup olanlardan nasıl olmaları ve nasıl hareket etmelerini istediği noktasında önemli bir fikir vermektedir:

*“De ki işte benim yolum budur. Ben ve bana uyanlar sizi Allah'ın yoluna, körü körüne değil, bilinçli olarak davet ediyoruz.”*⁷⁰

Basiret, sadece görme organlarımızın gerçekleştirdiği bir faaliyet değil, aynı zamanda zihinsel bir faaliyettir. Delil ve dayanaklar üzerinde düşünerek gerçekleşen bir husustur. Allah, Peygamber'ine yolunun, bilinçli bir şekilde takip edilen bir yol olduğunu ifade etmesini emrediyor. Bu dinin yolu ve inanç esasları anlaşılabilir, akla uygun gerçeklerdir. Kur'ân'ın istediği iman, ilme ve bilimsel hakikatlere rağmen söz konusu olacak bir iman değildir. Aksine ilmî hakikatlerle bağdaşan, onlara paralel, onları destekleyen ve onlardan destek alan gerçeklerdir. Bu âyetle, Peygamber'e dinin bu özelliğini de insanlara tebliğ etmesi açıkça emredilmiştir. Çünkü bilinmediği takdirde, başka dinlerle karıştırılabilir ve insanlar dine girmekten kaçınabilir.

2. Nasslardan Hareketle Bilginlerin İman-İlim İlişkisine Dair Yorumları

İslâm âlimleri, imân noktasında ilk önce yapılması gerekenlerle ilgili tartışmış ve büyük ölçüde her şeyden önce yapılması gerekenin düşünme ve istidlâl (akıl yürütme), sonra bunlara dayalı olarak imân etmek olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Yüce Allah'ın, doğuştan ve içgüdüsel olarak olmasa bile, üzerinde düşünmemiz için yarattığı delillere bakılarak, düşünce ve tefekkür yoluyla bilinmesi gerekir.⁷¹

Daha önce zikrettiğimiz âyet-i kerîmeler, Mü'minlerin imânî gerçekleri tanımaları gerektiğini ifade ederken, bazı Mürcie taraftarlarının dediği gibi,

⁶⁹ el-Ahkaf, 46/4.

⁷⁰ Yûsuf, 12/108.

⁷¹ Kurtubî, XII, 331.

“imân yalnızca ma’rifettir; yani imân salt bilgiden ibarettir”⁷² şeklinde bir yanlışı kabul ettiğimiz düşünülmemelidir. Çünkü imân, tanımından da anlaşıldığı üzere, bilgi ile irtibatlı olmakla beraber, yalnızca ondan ibaret, yani salt bilgi değildir.

Kur’an’a ilişkin semantik ve kavram çalışmalarıyla ünlü Japon asıllı İzutsu’nun dediği gibi, imân ile bilgi kavramları birbirleriyle sıkı sıkıya alakalı olup aralarındaki ilişki, nedensel bir ilişkidir.⁷³ Yani bilgi imânın aynısı değil, ancak en önemli sebeplerinden biridir. Hangi yolla olursa olsun, bilgi gerçekleştiği takdirde, imân da gerçekleşebilir. Fakat bu sonuç, her zaman zorunlu ve kaçınılmaz değildir. Çünkü bilgiye rağmen, farklı sebepler imânı engelleyebilir. Fakat bu çalışmamızın kapsamını aşacağından, bilgi yollarından veya imânı engelleyen hususlardan söz etmeyeceğiz.

Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde rastladığımız gibi, bilgisizlik çoğu zaman inkâr sebebi, bilgi ise imânın sebebi olarak görülmektedir. Bu konuyla doğrudan ilişkili olan Yûnus sûresinin 39. âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

“بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَّابٌ أَذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ. Doğrusu kâfirler yeterince düşünüp taşınmadıkları ve dolayısıyla gerçek mahiyetini kavrayamadıkları, ayrıca kıyamet, âhiret, azap gibi gerçeklerle de henüz karşılaşmadıkları için Kur’an’ın Allah kelâmı olduğu gerçeğini yalanladılar. Onlardan önce gelip geçen nice kâfirler de (peygamberleri ve ilâhi mesajları) böyle yalanlamışlardı. Ama bak, o zalimlerin akıbeti nasıl oldu?!”⁷⁴

İlimsizliğin, imân etmemenin sebebi olduğunu şu âyet-i kerîmeler gâyet açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيَسْمُؤْنَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةً الْأُنثَى وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا:

Âhirete imân etmeyen müşrikler, Allah’ın kızları olarak nitelendirdikleri melekelerle dişil isimler takarlar. Hâlbuki onların bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Sırf mesnetsiz bir iddia ve inanışa göre hareket ediyorlar. Oysa mesnetsiz iddia ve inanışlar mutlak hakikat karşısında hiçbir değer ifade etmez!”⁷⁵

İlimsizlik inkâra ve şirke, ilim ise imâna götüren sebeplerden biridir. Ancak Mürcie’nin kurucusu Cehm b. Safvan’ın (v. 128/745) iddia ettiği gibi, “imân kalp ile Allah’ı bilmek” değildir⁷⁶. Cehm b. Safvan, imânın Hz. Muhammed’in

⁷² Şehristanî, Abdülkerîm, *el-Milel ve’n-Nihal*, Thk. Muhammed Seyyid Kiyânî, Beyrut, 1986, I, 145.

⁷³ İzutsu, s. 168; Özcan, s. 145.

⁷⁴ Yûnus, 10/39.

⁷⁵ en-Necm, 53/27-28.

⁷⁶ el-İcî, Adududdîn, *el-Mevâkıf fi İlmi’l-Kelâm*, İstanbul, 1239, s. 593.

(s.a.v) dininden olduğu kesin olarak tanınan şeyleri bilmekle beraber, Allah'ı kalben bilmek olduğunu söylemiştir.⁷⁷

Nitekim bir kısım bilgi vardır ki, sahipleri kınanmışlardır. Rûm sûresindeki şu âyette özel bir bilgi için kınama vardır:

“يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ . : Onların bütün bildikleri, tek gerçek olarak gördükleri dünyadaki fani hayatın zevk ve eğlencesidir. Dolayısıyla onlar (hayatın gerçek anlam ve amacından), âhiret bilincinden büsbütün gafilirdirler.”⁷⁸

Bakara sûresinde ifade edildiği üzere, bir kısım ehli kitap Hz. Peygamber (s.a.v)'i oğulları gibi tanıdıkları halde imân etmemektedirler:

“الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ. :Kendilerine kitap verdiklerimiz, O'nu (Peygamber'i) öz oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Böyle olmasına rağmen, onlardan bir grup bildikleri hâlde, hakkı gizlerler.”⁷⁹

Görüldüğü üzere, şayet imân için yalnızca bilgi yeterli olsaydı, Ehli Kitâb'ın âyette söz konusu edilen Hz. Peygamber (s.a.v.)'in elçiliğinin gerçekliğine dair sahip oldukları bilgileri, onları Mü'min yapardı. Ne var ki, Ehli Kitâb'ın sözü edilen bilgilerinin, onları Mü'min yapmadığı Kur'an'ın nasslarıyla sabittir.

O halde denilebilir ki, imân (tasdik) ile bilgi, ikisi de kalpte olmasına rağmen, farklı şeylerdir. Çünkü imân, “istek, irade, tercih etme ve bağlanma” ile birlikte bulunur. Bundan dolayı imânın karşıtı “inkâr”, bilginin karşıtı da “cehâlet” olarak değerlendirilir⁸⁰.

İmanın sadece kalpte bulunan bir bilgi olmadığı, ikrah (zorlanma, baskı) ile ilgili olarak vârid olan şu âyet-i kerîmeden de anlaşılmaktadır:

“مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ : Gönüli imân dolu olduğu hâlde baskı ve şiddet yoluyla inkârcılığa zorlanan kişinin durumu hariç, her kim imâna eriştikten sonra gönül kapısını inkârcılığa açarsa bilin ki böyleleri dünyada Allah'ın hışmına uğrar; âhirette ise çok korkunç bir azaba mahkûm olur.”⁸¹

Eğer kalpte tasdik ve bağlanma olmayıp sadece bilginin bulunması yeterli olsaydı, imân, âyette bu şekilde ifade edilmezdi. Çünkü hiçbir zaman dil ile

⁷⁷ Râzî, I, 25-26.

⁷⁸ er-Rûm, 30/7.

⁷⁹ el-Bakara, 2/146; el-En'am, 7/20.

⁸⁰ Mâturîdî, Ebu Mansur, Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhid*, Beyrut, 1970, s. 380; Özcan, s. 68.

⁸¹ en-Nahl, 16/106.

inkâr, kalpteki bilgiyi yok etmez.⁸² Ayrıca bilinen bir şeyin, istenildiği zaman zihinden silinmesi de mümkün değildir. Tasdiki, bilgi olarak görmek imânı yozlaştırmak demektir. Bunun sonucunda kimin mü'min kimin kâfir olduğu ayırt edilemez bir duruma gelinir. Bu durumda bazı imân ve İslâm düşmanı inançsızlar karşımıza çıkıp da, "Bak ben de imân esaslarını biliyorum." demeleri hâlinde, nasıl düşünürlerse düşünsünler, onları mü'min kabul etmemiz gerekti. Bu da yeni bir münâfık zümrenin ortaya çıkmasına yol açardı.⁸³

Nitekim İmam Mâturîdî'ye (v. 333/944) göre de bilgi, imân sebebi olabilir; fakat imânın özünü teşkil etmekten uzaktır. Çünkü imân, daha çok bir tasdiktir ve tabiatı odur ki, ona sahip olan, kendisinde sarsılmaz inançtan doğan derin bir rahatlık ve huzur duyar.⁸⁴

İbn Teymiyye (v. 728/1328) de bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: "Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın peygamberi olduğunu bilen, fakat güçleri yettiği hâlde, imânlarını ifade etmeyen, namaz kılıp oruç tutmayan, Allah ve Rasulü'nü sevmeyen, Allah'tan korkmayan, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e kin besleyip, onlarla savaşan müşrikler, kesinlikle mü'min değil kâfir idiler."⁸⁵

O halde imân esaslarını bilmenin tek başına kişinin Müslüman olması için yeterli olmadığını söylememiz mümkündür. Çünkü imân, ilmin, yani *bilmenin* yanında kabul etmeyi de gerektirmektedir.

İslâm filozofu Kindî, bilgiyi "eşyanın hakikatleriyle kavranması" şeklinde tarif etmektedir.⁸⁶

Farabî'ye göre bilgi "varlığı ve devamlılığı insanın yapıp etmelerine bağlı olmayan varlıkların mevcudiyeti ile ilgili olarak akılda kesin hükmün hâsıl olmasıdır."⁸⁷

İhvan-ı Safa'nın bilgi tarifi ise "bilenin zihninde bilinenin formunun oluşması" şeklindedir.⁸⁸

Görüldüğü gibi bu son tarifte bilgi olayı bir soyutlama işlemi olarak düşünülmüştür. İhvan-ı Safa'nın alim'i; "nesneyi (şey) hakikatine uygun olarak tasavvur eden" şeklindeki tarifleri ise felsefî bilgiden çok ilmî bilgi dikkate alınarak yapılan bir tariftir.⁸⁹

⁸² Işık, Kemal, *Maturidi Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara, 1980, s. 51.

⁸³ Aydın, Hüseyin, *Günümüz Toplumunda İman Problemi*, Ankara, ts., s. 15.

⁸⁴ İzutsu, s. 169.

⁸⁵ İbn Teymiyye, *el-İman*, b.y.y., 1979, s. 125.

⁸⁶ Necip Taylan, "Bilgi", *DİA*, İstanbul, 1992, VI/17.

⁸⁷ Taylan, "Bilgi", *DİA*, VI/17.

⁸⁸ Taylan, "Bilgi", *DİA*, VI/17.

⁸⁹ Taylan, "Bilgi", *DİA*, VI/17.

Sonuç

İman-bilgi ilişkisine dair aktardığımız bu bilgilerden şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Kur'an-ı Kerim ilmi, imâna bir vesile olması açısından teşvik etmiş, onu övmüş ve inanılan şeylerin belli bir derecede kavranmasını istemiş; ilimsizliği ise, küfür sebeplerinden biri saydığı için yermiş, ondan sakındırmış ve onu ortadan kaldırmaya çağırmıştır.

2. İlim, imânın en önemli sebeplerinden biri olması hasebi ile birbiriyle yakından irtibatlı olmalarına rağmen, ontolojik anlamda birbirlerinden farklı şeylerdir. Yani, imânla beraber ilim var olduğu halde, ilmin var olduğu her zaman imân gerçekleşmeyebilir. İmanı engelleyen faktörler, bilgiye rağmen inkârın devamını sağlayabilirler.

3. İncelemeye çalıştığımız Kur'an âyetleri ışığında şu hususu açık bir şekilde ifade etmek gerekir ki; imânı ve bilgiyi birbirinin zıddıymış gibi göstermek, birinin bulunduğu yerde diğerinin bulunamayacağını veya bulunmaması gerektiğini söylemek, Kur'an'ın insanlardan istediği imân açısından kesinlikle doğru değildir. Özellikle her gün değişme ihtimali olan, insan ürünü bir takım teori, tahmin ve nazariyeleri, kesinleşmiş bilgiler olarak sunup, onlarla örtüşmeyen veya bağdaştırılamayan her şeyi bilgi dışı olarak değerlendirmek, bildiğini okumak demektir ve aslında bu tavır bir anlamda kendi görüşünü dayatmaktır. Çünkü bilgi, Kur'an'ın öngördüğü imânın en güçlü yardımcısıdır. Onun için Kur'an, sürekli olarak akletmeye, düşünmeye, tezekkür, tedebbür, tefekkür etmeye ve Allah'ın insanoğluna bahşetmiş olduğu aklı işlevsel hale getirmeye ve bu melekeyi son noktasına kadar değerlendirmeye çağırmıştır. Yüce Allah, aklı âtıl ve işlevsiz bırakmayı ve bilgiye ulaşmayı engellemeyi ise kınamıştır ve o tür anlayışlarla sonuna kadar mücadele etmiştir. Çünkü akıl ile iman birbirini desteklemekte ve beslemektedirler.

4. Kur'an'a göre, "imân" ile "ilim" bir anlamda aynı varlığın değişik aşamalarındaki iki farklı adıdır. Ontolojik anlamda ve alanları bakımından birbirinden farklı şeyler olmalarına rağmen, birinin varlığının kabul edilmesi veya benimsenmesi, diğerinin inkâr edilmesini gerektirmez.

5. Diğer din veya ideolojiler açısından ne anlam ifade ederse etsin, nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, gerçek ilmî gelişmeler, İslâm'ın öngördüğü imâna yardımcı olur. Her türlü ilmî gelişme aslında Kur'an'ın inanılmasını istediği inanç esaslarını destekler ve besler. Dolayısıyla ikisi birbirinin alternatifi veya zıttı değil, birbirinin en yakın yardımcısı ve destekçisidir.

